OAMENI, LUCRURI, NUME

Daiana FELECAN*

PEOPLE, THINGS, NAMES

Abstract: In addition to being animated entities, human individuals are defined by the fact that they are endowed with consciousness and speech. As integral parts of the environment, they give names to the objects in their surrounding world and the fellow individuals who inhabit this universe. The linguistic signs employed in this respect may behave not only as opaque lexemes from the viewpoint of the signified, but also as emblems descriptive of various animated entities. Nevertheless, words are not lexically motivated units, and their arbitrariness is unanimously acknowledged. This paper analyses an alleged internal form of terms which designate personal names in opposition to the semantic void of lexemes designating classes of objects. The methodology consists of theoretical information pertaining to philosophy of language, pragmatics, and onomastics.

Keywords: *common nouns, anthroponyms, linguistic sign, signification, conversational history*.

Pentru a putea manipula lucrurile care compun realitatea înconjurătoare, începând cu omul primitiv și ajungând până la cel actual, s-a simțit nevoia unui *botez inițial* al acestora, recurs obligatoriu în vederea delimitării de alte lucruri aflate în același perimetru al situării spațio-temporale. Salvarea de omonimia tutelară prezentă în cazul claselor de obiecte se obține prin două modalități: una lingvistică – alipirea de eticheta nominală a unui adjunct/adjuvant deictic – și o alta nonverbală, gestuală – ostensiunea. În absența acestor posibilități de reificare verbală, individul se găsește dezorientat într-o lume nediferențiată decât în categorii, nicidecum în obiecte particulare. Nu ne vom referi în prezentul articol la sarcina onomaturgului primordial[1], adică a celui dintâi înainte-dătător de nume, deoarece aceasta se constituie într-o problemă spinoasă, implicată fiind și prezența divină, ci vom lua în considerare doar sarcina polifonică/iterativă, căreia fiecare utilizator al limbajului îi subscrie în provocările sale denominatoare cu lucrurile preschimbate în vorbe. Adică, vom socoti locutorii niște veritabili imitatori – deci nesusceptibili deținători de brevete

* Prof. univ. dr. habil., Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Centrul Universitar Nord din Baia Mare, Facultatea de Litere, str. Victoriei, nr. 76, Baia Mare, Maramureș (daiana.felecan@fsc.utcluj.ro)

[1] Vezi, pentru lămurirea acestui subiect, cap. *De al Adam la confusio linguarum*, în Eco 2002: 13.

pentru invenții verbale –, niște posesori de cuvinte preluate de-a gata din fondul comun de cunoștințe împărtășit cu antevorbitorii lor (chiar milenari) și jonglând, acolo unde situația o permite, cel mult cu jocul sinonimic al substituirii unui denumit cu altul. Confirmăm precizarea că deocamdată observațiile noastre se referă la obiecte și nu la indivizi. Discuția se impune a fi condusă în direcția distribuirii denumirilor obiectuale pe registre ale limbii. Pe de o parte, avem vorbirea comună/colocvială, iar de cealaltă parte, tezaurul stilistic al exprimării nuanțate (stilul artistic).

În ceea ce privește înscrierile elocutive în limbajul de fiecare zi, nu se înregistrează eforturi care merită consemnate: așa cum spuneam, vorbitorul este (mai) preocupat de axarea interesului său denominator pe comprehensiune și se slujește pentru împlinirea acestui deziderat de lexeme golite de semnificații suplimentare/adiacente, care nu ar face decât să devieze receptarea de la expectațiile sale triviale, contorsionând-o în ocoluri prin sens/sensuri. Scopul comunicării ordinare este fixarea pe conținut, aplecarea spre îndepărtarea/eliminarea oricărui viciu/parazit al primirii, la polul alocutiv, a unui mesaj cu potențialități multiplu descifrabile. Emițătorul are menirea de a selecta de pe axa paradigmatică acele virtualități ale limbii care o fac ușor traductibilă, facil de internalizat de către receptor. Cuvintele trebuie manevrate cu sensul lor propriu; or, dacă intenția comunicativă se vrea una multiplu stratificată, vorbitorul trebuie să se folosească de un întreg arsenal (verbal și nonverbal) corespunzător situației discursive date. Lui nu îi este permis să-l lase pe interlocutor să bâjbâie printre sensuri. Maniera[2] este maxima conversațională care se impune a fi dominanta discursului. Uneori, însă, inducerea în eroare a ascultătorului este intenționată de vorbitor, dar și în aceste cazuri, cel din urmă trebuie să intre în rolul de complice și să încheie un pact tacit cu cel dintâi în favoarea acestuia. Receptorul nu are voie să rămână singur în „pădurea narativă" a înțelesurilor. Vorbitorul îmbracă rolul de însoțitor pe drumul inițiatic întru captarea sensului scontat pentru receptaculul de informație. Emițătorul este instanța tutelară în universul de discurs pe care îl construiește, este un soi de *Deus ex machina*, asistat, la orice mișcare, de auzul ascuțit al receptorului. Este ca un pictor care are la

[2] „Maximele principiului cooperativ, formulate de H. P. Grice, descriu mijloace raționale care asigură eficiența schimburilor cooperative. Aceste maxime sunt: 1) Maxima *cantității*: reglementează cantitatea de informație furnizată de fiecare participant la un schimb verbal. Aceasta trebuie să se încadreze strict în limitele impuse de obiectivele schimbului respectiv (să nu fie deci nici insuficientă, nici excesivă). 2) Maxima *calității*: cere ca interlocutorii să spună numai ceea ce cred că este adevărat. Aceasta exclude furnizarea unor informații false sau pentru care emițătorul nu are dovezi adecvate. 3) Maxima *relevanței*: cere ca orice intervenție în cadrul unui schimb verbal să se coreleze cu celelalte și să fie strict legată de tema în discuție. 4) Maxima *manierei*: se referă la modul în care trebuie formulate intervențiile în cadrul unui schimb verbal, reclamând claritate – manifestată prin evitarea obscurității expresiei, a ambiguității și a prolixității –, precum și structurarea logică a enunțurilor" (DSL 2005, *s. v.*: 305).

îndemână un număr limitat (gnoseologia lui lingvistică nu este infinită) de culori și o pânză cu margini bine definite. În perimetrul pânzei și în posibilitatea alegerii culorilor prestabilite, libertatea lui este fără de sfârșit. Grija locutivă majoră este ca destinatarul actelor noastre verbale să intre în posesia conținuturilor primare, să repună textul primit în echivalențele dintru începuturi.

Există posibilitatea ca ceea ce este considerat corect la un moment dat, într-o anumită împrejurare sau într-o multitudine de împrejurări, să nu funcționeze drept un auxiliar cu altă ocazie a receptării sensului vizat. De exemplu, atunci când vorbim cu un copil sau cu un străin – în ambele situații, bagajul de cunoștințe lexico-gramaticale dintr-o limbă naturală este precar –, facem rabat de la respectarea nivelului istoric al limbajului, altfel spus, încălcăm cu bună știință canoanele limbii standard, însă o facem cu conștiența înțelegerii de către celălalt a conținuturilor transmise de noi. Totodată, o limbă însăși poate găzdui încălcări ale standardității, descifrabile de către utilizatorii ei curenți: de exemplu, un enunț ca *Am văzut cu ochii mei*., plauzibil în limba-mamă, poate stârni interogații de factură logică pentru un vorbitor nenativ. Atunci când se admite rabatul de la formele canonice se face în virtutea sau sub cuvântul adecvării[3], al acelei concesii pe care ambii participanți la procesul comunicativ consimt să o întreprindă pentru atingerea scopului mutual împărtășit: înțelegerea. Pe altarul înțelegerii, nu vom sacrifica nicio intenție, ne vom folosi de instrumentarul lexical rudimentar, adică de cel mai apropiat de scopul urmărit.

Vorbirea curentă nu este *norma*[4], este *habla*, este conjuncție a mai multor graiuri individuale, uniformizate într-o *lingua franca*, într-o *κοινή*, care să satisfacă așteptările ambilor actori comunicativi. Înțelegerea nu are voie să fie dezorientată, ci, dimpotrivă, îndreptată de la stânga la dreapta (conform schemei jakobsoniene[5]), pentru acumularea de noi conținuturi, într-o progresie direct proporțională cu cantitatea de informație furnizată. Nu întotdeauna, însă, debitul verbal bogat duce spre o mai bună descifrare a sensurilor. Ba dimpotrivă, am spune, uneori puzderia de vocabule are menirea de a încâlci judecata receptorului, de a o direcționa fie pe o pistă falsă (vorba îmbelșugată, care tăinuiește adevărul), fie de a face doar zgomot fonic (vezi teatrul absurdului și proza scurtă a lui I. L. Caragiale).

O preocupare constantă a vorbitorului trebuie să fie aceea de a oferi doar conținuturi univoce, lizibile la nivelul zero al semnificației; plurivocitatea este, cum vom vedea, apanajul vorbirii expresive. În diseminarea informației factuale, locutorul are menirea de a-l „cumineca” pe ascultător cu esențe desprinse din contingent; „transcendența” exprimatului

[3] În lucrarea de față, am folosit cu precădere modelul teoretic al limbajului figurat de Coșeriu (1992-1993, dar și alte opere ale lingvistului amintit).
[4] Vezi Coseriu 1952.
[5] Vezi Jakobson 1964: 83-125.

se situează la nivelul significațional al textului. Roadele de aici înfloresc și se diversifică pe un tărâm încă al increatului, peste care creatorul lor suflă spiritul proaspăt al dimineții fiecărei vocabule. În oferirea de-a gata de conținuturi, „învelișul sonor" nu trebuie să fie unul căutat, ci unul transmis din generație în generație, eventual îmbogățit spre a corespunde nevoilor lexicale nou intrate în vorbire, odată cu evoluția societății. Seriile sinonimice la care se apelează se impune a fi extrase din acele inventare terminologice care nu accesează latura emoțională a ascultătorului: nu este recomandată recurgerea la figurile de stil, care actualizează sensibilitatea, manifestare afectivă specifică vorbirii nuanțate.

Între cuvintele care suplinesc verbal realități sociale și referent nu se stabilește vreo legătură dialectică (excepție fac onomatopeele) (vezi direcțiile *φύσει* și *τέσει*). Numele le-au fost date întru întrebuințare categorială diferențiatoare. Spuneam că singularitatea le este garantată numai în colocații (cu complinire) sau în utilizare gestuală. Eventualele confuzii sunt întotdeauna reparate de cotexte lămuritoare.

Cu totul altfel stau lucrurile când dorim să investim cu calitatea diferențierii un particular uman. Se cuvine observația că și în acest caz se pot strecura omonimii antroponimice: același nume, conferit mai multor purtători. Lanțul genealogic poate fi o modalitate de ștergere a confuziei. Ca și în cazul obiectelor neînsuflețite, numele date indivizilor nu au formă internă. Ele sunt atribuite aleatoriu, singura justificare ținând de o istorie personală a atribuitorului de nume. Mai degrabă, acesta își botează o extincție a sa, folosindu-se de intrarea în lume a unui nou-născut.

Primirea de nume în rândul creștinilor se marchează în două domenii diferite: unul administrativ (Registrul Stării civile) și altul religios (nomenclatorul din lăcașul cultului respectiv). Dacă numele obiectelor propriu-zise nu sunt contaminate, în general, în rostire, antroponimele cunosc abateri de la litera consemnată în actele oficiale și dovedesc diverse modificări. Diminutivele satisfac nevoile afective ale rudelor pe perioada copilăriei, uneori prelungindu-se nejustificat și ridicol până la maturitate. Numele neconvenționale[6] – și avem în vedere, în lucrarea de față, doar poreclele – sunt puse în slujba unei diferențieri mai accentuate – decât o pot oferi alte mijloace lingvistice – a ființei respective. De cele mai multe ori, acestea s-au ivit din considerente care țin de ridiculizarea individului, dar există și porecle cu care cel/cea în cauză se învoiește fără să riposteze. Aceste nume secunde sunt mostre ale creativității libere a vorbitorilor, fiindcă noi nu învățăm o limbă, ci învățăm să creăm într-o limbă. Domeniul poreclelor este cel al abaterilor de orice fel și el se adresează în primul rând laturii psihoemoționale a ființei. Congruența, specifică nivelului universal al

[6] În vederea lămuririi sintagmei, dar și pentru o teorie a numelor neoficiale, vezi Felecan 2014.

limbajului, și corectitudinea, specifică celui istoric, pălesc dinaintea adecvării de la nivelul individual. Aici nu este în vigoare niciun fel de restricție a creatorului de discurs afectiv. Toate comportamentele specifice vorbirii cu rol informativ glisează spre anulare, cedând locul liberului arbitru. Ludicul, umorul sunt categorii estetice, care caracterizează atitudinea nominatorului la acest nivel.

În pofida lipsei de conținut, antroponimele neconvenționale sunt niște etichete verbale caracterizante. Ele nu mai sunt date la întâmplare, ci ascund în stratul lor cel mai adânc avatarurile mnemotehnice ale unui eveniment la care onomaturgul a fost părtaș ori simplu constatator ori acesta i-a fost transmis. Ele dețin la micronivel întregul arsenal de posibilități combinatorii pe axa sintagmatică a virtualităților metaforice ale limbii. Și în acest caz, cuvintele transmit conținuturi, cu adăugirea că acestea nu mai sunt unidimensionale, opace, ci tranzitive, deschise oricâtor noi compliniri semantice, în funcție de experiența personală sau colectivă a colportorului. Alegerea și combinarea semnelor lingvistice nu se mai face ținând cont de constrângerile univocității semice, ci în deplină concordanță cu posibilitățile de decodare nelimitată cu care a fost învestit apriori receptorul. Acesta trebuie să beneficieze de o istorie conversațională comună cu a emițătorului, dar pe care să o depășească, înscriindu-și propriile experiențe estetice, sociale, culturale, personale etc. pe direcția unei receptări cât mai complexe și complete a mesajului încifrat în nume (propria lectură trebuie să o asimileze pe cea auctorială, dar să se și disocieze de aceasta printr-o citire individuală).

Porecla nu este doar „copiere" polifonică[7] a unui complex sonor, doar îmbinare a propriilor noastre cuvinte cu ale altora, ci este, în aceeași măsură, și distanțare de tradiție și apropriere a unor modele culturale inovative. Mai degrabă decât a face parte din vocabularul curent, poreclele aparțin, datorită caracterului lor subversiv și, uneori, tabu (este interzisă proferarea acestora în prezența reperului), vorbirii artistice, marcate, în tot cazul, de subiectivismul persoanei care o rostește.

Antroponimele neconvenționale infirmă caracterul festiv al vorbirii artistice, deoarece unele sunt atât prin forma sonoră, cât și prin istoria pe care o reconstituie/degajă lipsite de fastul lingvistic al exprimării estetice (vezi sensul etimologic). Sensul/sensurile figurat(e) este/sunt ținta pe care vorbitorul își propune să o/le atingă ori de câte ori are a face cu o mostră de limbaj artistic. Deznodarea acestuia nu trebuie să fie o lectură perfect pliabilă peste aceea a producătorului său, ci una care să-și justifice apartenența la un anumit stil („Stilul este omul însuși.") prin atare particularități. Munca de regăsire a „palimpsestului" este sisifică în cazul poreclelor, fiindcă ele provin, în majoritate, de la un locutor primordial difuz, care s-a pierdut pe spirala

[7] Într-un alt studiu de-ale noastre, ne-am ocupat de poreclă, ca reflectare a polifoniei. Vezi Felecan 2011: 137-154.

temporală, astfel încât paternitatea lor este incertă. Sau, în termenii modelului teoretic al polifoniei lingvistice, există un locutor inițial și mai mulți enunțiatori, surse ale *punctelor de vedere* (*ființe discursive*) avansate într-o circumstanță existențială sau alta.

Poreclele alcătuiesc un corpus inedit, care nu ar trebui să se piardă odată cu dispariția fizică a purtătorului, ci să fie consemnate în inventare nominale care să poată da mărturie oricând despre stadiul de inventivitate la care au ajuns vorbitorii la un moment dat, surprins în evoluția istorică a unei anumite limbi.

Dintotdeauna individul a simțit nevoia „să umanizeze" continuumul nediferențiat în falii care să comporte ceva din personalitatea lui. Altfel spus, să și-l familiarizeze. Și cum putea să dea contur întreprinderii lui mai potrivit decât prin acordarea unui nume, a unui complex sonor, care, în ciuda intranzitivității sale, pentru el avea o semnificație neclară, dar semnificație. Nu putea să fie parte a unei realități nenumite; avea nevoie să asimileze împrejurul și la nivelul conferirii unui profil sonor, căci față de celelalte viețuitoare, el a fost înzestrat cu limbaj. Și cu *ratio*. Trebuia să facă uz de aceste facultăți care îl distingeau de alte *animalia*.

Nu cunoaștem dacă numele s-au născut din instinct sau după o lungă cugetare a lui *homo sapiens*. A unei convorbiri (solilocviu) cu sine însuși. Fapt este că el a reușit să familiarizeze/să îmblânzească haosul de o eterogenitate perfectă de dinaintea botezului cu spirit inspirat. Omul nu a făcut alta decât să copieze la scară corespunzătoare gestul verbal biblic al ungerii cu nume a elementelor neînsuflețite primordiale, dar și a celor dotate cu *anima* și cu *animus*. Mai mult, s-a făcut părtaș la diferențierea babelică a denumirilor care reflectau o aceeași realitate înconjurătoare. Așa a fost dotat cu harul limbilor, cu competența de a transfera cu ușurință un cuvânt dintr-un idiom într-altul, fără a-i schimba referința. A constatat că lucrurile lumii sunt unicate și multiplicate. A observat că primele nu sunt repetabile și, în consecință, s-a gândit să le evidențieze singularitatea prin recursul la numele propriu, care, așa cum îi spune atributul, unicizează făptura (ne referim la numele de persoane), chiar dacă pe alocuri se întâlnesc situații de suprapunere antroponimică. Deși văduvite de sens lexical, ele au fost încărcate de către numitor cu o semnificație anume, reflectând aspirația significațională a acestuia. Unele chiar pot fi descompuse în unități componente ale numelui respectiv (în „constituenți imediați"), fragmente care actualizează varii sensuri lexicale. (A se vedea, de exemplu, anumite nume cu trimitere directă la divinitate sau la câmpul lexical al acesteia.) Dar și numele care nu conțin urme descifrabile semantic au închisă în ele, cum spuneam, o trimitere la realitatea extralingvistică, sursă de inspirație pentru nominator.

Deși greșită, afirmația că antroponimele au încapsulată în ele o poveste, al cărei protagonist a fost numitorul sau terțe persoane, își argumentează valoarea de adevăr, chiar dacă doar la nivelul textual-discursiv

al termenului-nume. Despre un presupus caracter clasificator al antroponimelor putem vorbi atunci când avem în vedere numele generice, definitorii pentru anumite categorii de indivizi, pe care îi adună, sub aceeași umbrelă denominativă, diverse trăsături comportamentale comune, care au determinat individul numitor sau comunitatea (în cazul poreclelor) să-i înregimenteze în genul proxim aferent. Prin urmare, avem nume proprii care funcționează ca veritabile „mănunchiuri de descripții definite" (vezi Kripke 2001: 34-35, 56), infirmând, la nivel discursiv, sărăcia lor semantică intrinsecă (promovată de intrările consemnate în lexicoane). Observația noastră se susține atunci când vine vorba despre antroponimele neconvenționale, veritabile mărci lingvistice motivate de explicitările care însoțesc numele respectiv.

Numele comune vin, cum afirmam, din nevoia individului de apropriere a senzorialului, de „domesticire" a acestuia, de situare a lui sub simțuri. O lume obiectuală nenumită este o lume ostilă; ea trebuie parcelată prin aclimatizarea la așteptările individului. De aceea omul a simțit nevoia să urmeze modelul demiurgic și să-i dea neantului nume. În acest fel, într-o lume așezată, pusă pe pirostriile numelor, el a putut să devină creator de alte nume (cele de persoane). Mai înainte de a dobândi această calitate, el a „reificat" cu nume toate obiectele contactului său cotidian. Grație înzestrării cu un suflet în cap (*animus*), în activitatea sa de *faber nominum*, omul locutor s-a ținut departe de redundanțe, de interpretări multiple, de confuzii lexico-semantice, în general. A avut abilitatea să evite înțelesuri prolixe, iar acolo unde a simțit pericolul vreunui prejudiciu de sens, a semnalizat cu roșu eroarea și a îndreptat-o pe dată, inventariind semnele respective în familii lexicale. Astfel, tărâmul incert al obiectelor s-a preschimbat într-un continent stabil, cu abilitate a fi supus de către stăpânul inelelor semantice.

Orice lucru exterior, odată denumit, devine prietenos cu mediul interior al ființei numitoare. Nu există realitate extralingvistică nenumită și, implicit, potrivnică. Slujindu-se de iscusința meșteșugarului pe care Dumnezeu a sădit-o în om, nominatorul a îmblânzit natura lexicală neprielnică, transformând-o într-una virgină, pură, care servește pe de-a-ntregul necesitățile primordiale ale individului: acelea de a se exprima și de a se face înțeles. Numim lucrurile ca să le preschimbăm în de-ale noastre, pentru a nu mai exista zone de incompletitudine pe harta geografiei lexicale. Am fost făuriți astfel încât din tombola cuvintelor amalgamate să extragem mereu lexemul câștigător, cuvântul care să ne mântuie cel mai bine de vreo pornire cu potențial ambiguu ori ezitant.

Parafrazând pe de-a-ndoaselea un titlu celebru, în intervenția noastră, am încercat să arătăm cum se fac vorbe din lucruri[8], punându-le pe acestea din urmă în slujba transferului lor din context (corelatele extralingvistice ale

[8] Vezi Austin 2005.

comunicării) în cotext, adică aducându-le mai aproape de noi, transferându-le potența de a ne re-pune pe calea cea dreaptă a înțelesului nepervertit, ci lămurit (curat ca lamura), care să învestească receptorul cu iscusința de a dezlega nodurile semnelor pe făgașul intenționat de emițător.

Bibliografie

Austin 2005 = Austin, J. L., 2005, *Cum să faci lucruri cu vorbe*, Pitești, Editura Paralela 45.

DSL 2005 = Bidu-Vrănceanu, Angela, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, 2005, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii* (DSL), ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Nemira.

Coșeriu 1992-1993 = Coșeriu, Eugen, 1992-1993, *Prelegeri și conferințe* (1992-1993), cap. *Competența lingvistică*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, T. XXXIII, Seria A, Lingvistică, Iași, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, p. 27-47.

Coseriu 1952 = Coseriu, Eugenio, 1952, *Sistema, Norma y Habla*, Montevideo, p. 113-181 (Apartado del No. 9 de la Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias).

Eco 2002 = Eco, Umberto, 2002, *În căutarea limbii perfecte*, trad. din limba italiană de Dragoș Cojocaru, Iași, Editura Polirom.

Felecan 2011 = Felecan, Daiana, 2011, *Aspecte ale polifoniei lingvistice. Teorie și construcție*, Ediția a doua, Cluj-Napoca, Editura Mega.

Felecan 2014 = Felecan, Daiana, 2014, *Pragmatica numelui și a numirii neconvenționale*: *de la paradigme teoretice la practici discursive*, Cluj-Napoca, Editura Mega, Editura Argonaut.

Jakobson 1964 = Jakobson, Roman, 1964, *Lingvistică și poetică. Aprecieri retrospective și considerații de perspectivă*, în *Probleme de stilistică. Culegere de articole*, trad. de Mihai Nasta, București, Editura Științifică, p. 83-125.

Kripke 2001 = Kripke, Saul A., 2001, *Numire și necesitate*, trad. de Mircea Dumitru, București, Editura All.